शिक्षाशास्त्री

द्वितीयसत्रार्द्धम्

पाठ्यक्रमस्य विवरणम्

क्र.सं Sr.No.	सैद्धान्तिकपत्राणि Theory Papers	पाठ्यचर्याश्रेणी Types of Course	सैद्धान्तिकाङ्काः Theoretical Marks	समग्रसततमूल्याङ्कनाङ्काः Comprehensive Continuous Evaluation (CCE) Marks	पूर्णाङ्काः Total Marks	श्रेयोऽ ङ्काः Credits	घण्टाः Hours
			अनिवार्यपत्राणि (Compulsory Papers)				
1	समसामयिकभारतं शिक्षा च	Foundation	60	40	100	04	64
2	अधिगमाकलनम्	Foundation	60	40	100	04	64
3	शास्त्रांशिक्षणम्	Skill	60	40	100	04	64
4	संस्कृरतशिक्षणम्	Skill	60	40	100	04	64
5	आधुनिकभाषाशिक्षणम्/ आधुनिकविषयशिक्षणम् (हिन्दीश शिक्षण़ Teaching of English, मातृभाषाशिक्षण (मलयालम/कन्न ड/ ओडिया/बांग्ला/डोगरी/ मराठी चेतैतासु अन्य,तमा एका भाषा) **समाजिकविज्ञानशिक्षणम्**	Elective/ Optional	60	40	100	04	64
			प्रायोगिकम् (Practical's)				
1	**व्या वसायिकक्षमतोन्नायनम्** (EPC-02) **(शिक्षाभाषाकार्याणिच:)**	Skill	-	100	100	04	64
2	शैक्षणिकगतिविधय:	Skill	-	50	50	02	32
योगः			300	350	650	26	416

शिक्षाशास्त्रीसत्रार्द्धपाठ्यक्रम :

द्वितीयं सत्रार्द्धम्

श्रेयोऽङ्काः / पूर्णाध्ययनाङ्काः (Credits) = **24+2=26**

पूर्णाङ्काः - 500+100+50 =650

	पूर्णाङ्काः	श्रेयोऽङ्काः
प्रथमं पत्रम् - समसामयिकभारतं शिक्षा च	100	04
द्वितीयं पत्रम् – अधिगमाकलनम्	100	04
तृतीयं पत्रम् – शास्त्रतशिक्षणम्	100	04
चतुर्थं पत्रम् – संस्कृरतशिक्षणम्	100	04
पञ्चमं पत्रम्– आधुनिकभाषाशिक्षणम्/आधुनिकविषयशिक्षणम्(हिन्दी शिक्षण, Teaching of English, **मातृभाषा शिक्षण(मलयालम/कन्निड/ओडिया/बांग्ला/डोगरी/मराठी चेतैतासु अन्य,तमा एका भाषा समाजिकविज्ञानशिक्षणञ्च)**	100	04
व्याभवसायिकक्षमतोन्न्यनम्(EPC-2)	100	04
शैक्षणिकगतिविधयः	50	02

प्रथमं पत्रम्

समसामयिकभारतं शिक्षा च

श्रेयोऽङ्काः - 04

पूर्णाङ्काः- =100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- वर्तमानशिक्षायां पूर्वप्रचलितशिक्षाव्यवस्थायाः प्रभावम् अवगच्छेयुः।
- समाजे वैविध्यताम् असमानतां सीमान्ततां शिक्षायां तेषां प्रभावं च अवगच्छेयुः।
- भारते सामुदायिकशिक्षानिमित्तं नीतेः संरचनाविषये अवगच्छेयुः।
- स्वातन्त्र्यात्पूर्वकालिकशैक्षिकविषयाणां प्रभावः समसामयिकविषयेषु नीतिषु कथं भवतीति अवगच्छेयुः।
- भारतीयशिक्षाव्यवस्थायाः भाषामाध्यमस्य पाठ्यचर्यादीनां विषये ज्ञानं सम्पादयेयुः।

अन्वितिः-1 प्राचीनमध्यकालिकभारतीयशिक्षाया व्यवस्था

1.1 वैदिकशिक्षा- स्वरूपम्, उद्देश्यानि, पाठ्यक्रमः,शिक्षणविधयः गुरुशिष्यसम्बन्धश्च।

1.2 बौद्धशिक्षा- स्वरूपम्, उद्देश्यानि, पाठ्यक्रमः, शिक्षणविधयः गुरुशिष्यसम्बन्धश्च।

1.3 मुस्लिमशिक्षा- स्वरूपम्, उद्देश्यानि, पाठ्यक्रमः, शिक्षणविधयः गुरुशिष्यसम्बन्धश्च।

अन्वितिः-2 स्वातन्त्र्यात्पूर्वकालिका भारतीयशिक्षा

2.1 प्राच्यपाश्चात्त्यविवादः।

2.2 मेकाले-विवरणपत्रम्।

2.3 वुड्-घोषणापत्रम्।

2.4 हण्टर-आयोगः

2.5 वर्धा-शिक्षासमितिः।

अन्वितिः-3 आधुनिकभारतीयशिक्षा

3.1 विश्वविद्यालयशिक्षाऽऽयोगः-1948-49

3.2 माध्यमिकशिक्षाऽऽयोगः - 1952-53

3.3 संस्कृतशिक्षाऽऽयोगः - 1956-57

3.4 भारतीयशिक्षाऽऽयोगः - 1964-66

3.5 राष्ट्रियशिक्षानीतिः - 1968

3.6 राष्ट्रियशिक्षानीतितदीया समीक्षा :नीतिश्च -1986 एवञ्च 1992

3.7 शिक्षाधिकाराधिनियमाः - 2009

3.8 राष्ट्रियशिक्षानीतिः - 2020

अन्वितिः- 4 भारतीयशिक्षायाः समसामयिकसमस्याः

प्राथमिकशिक्षा 4.1- सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि, प्राथमिकशिक्षायाः समस्याः समाधानानि च।

4.2 माध्यमिकशिक्षा- सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि, समस्याः समाधानानि च।

4.3 उच्चशिक्षा- सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि, समस्याः समाधानानि च।

4.4 स्त्रीशिक्षा- सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, उद्देश्यानि, समस्याः समाधानानि च।

4.5 अध्यापकशिक्षा ,:सम्प्रत्यय -आवश्यकता ,:उद्देश्यानि समाधानानि :समस्या , राष्ट्रियअध्यापकशिक्षापरिषद-: भूमिका च।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मिश्रः, लोकमान्यः, भारतीया पुरातनी शिक्षा, मृगाक्षीप्रकाशनम्, गोमतीनगरम्, लखनऊ -226010
2. मिश्रः, लोकमान्यः, भारतीया आधुनिकी शिक्षा, मृगाक्षीप्रकाशनम्, गोमतीनगरम्, लखनऊ -226010
3. प्रोशैन्.के.के.; भारतीयमाध्यमिकशिक्षा, मान्यता प्रकाशन, दिल्ली, 2016
4. प्रोशैन्.के.के.; भारतीयशैक्षिकसमस्याः, मान्यता प्रकाशन, दिल्ली, 2016
5. डॉ बृन्दाबन पात्रः ;भारते शिक्षाप्रणाल्याः विकासः ,दिव्याप्रकाशनी भुवनेश्वरम् ,2013
6. डा.अशोककुमारकछवाहः; समसामयिकभारतमं शिक्षा च, संदर्भप्रकाशनभोपालम्, 2019
7. झा, सुरेन्द्रः, प्राचीनभारतीयशिक्षापद्धतिः, 2/212, विराटखण्डः,गोमतीनगरम्, लखनऊ -20
8. पाठक, पी.डी., भारतीय शिक्षा और उसकी समस्याएँ, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा।
9. रस्तोगी, के.जी., भारतीय शिक्षा का इतिहास एवं समस्याएँ, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा।
10. अग्निहोत्री, रवीन्द्र; आधुनिक भारतीय शिक्षा : समस्याएँ और समाधान, राजस्थानहिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर, 2008
11. गुप्त, ईश्वरदयाल; आधुनिक भारतीय शिक्षा समस्या चिन्तन, हरियाणा साहित्य अकादमी, चण्डीगढ़, 1991
12. पाठक, दाताराम; अतीत एवं वर्तमान में शैक्षिक प्रणाली-3-शैक्षिक परिभाषा कोश भाग, (2015) मान्यता प्रकाशन, दिल्ली
13. Govt. of India (1986), National Policy of Education M/o HRD, New Delhi.
14. Govt. of India (1952-53) : Report of the Secondary Education Commission.
15. Govt. of India (1964-66), Education Commission Kothari Commission.
16. Govt of India (2009) : Right to Education, Ministry of Law and Justice.
17. Anand, C.L., (1983) : Teacher and Education in Emerging Indian Society, NCERT, New Delhi.

द्वितीयपत्रम्

अधिगमाकलनम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

पूर्णाङ्काः- =100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- मूल्याकलनमूल्याङ्कनयोः सन्दर्भे विमर्शात्मकावबोधसम्पादने (संरचनोदाहरणतः) समर्थाः भवेयुः।
- मुख्यसम्प्रत्ययानां विषये यथा हि - प्रारूप-संकलनात्मकमूल्याकलनं, मूल्याङ्कनं, मापनं, परीक्षणानि च अभिजानीयुः।
- अनेकविधसमाकलनसन्दर्भेषु उपकरणत्वेन छात्राधिगमाविष्करणे समर्थाः भवेयुः।
- मूल्याकलनोपकरणत्वेन उपयुज्यमानस्य अधिगम-चयन-संरचनादिसम्पादने च समर्थाः भवेयुः।
- यथार्थ-समाकलने व्यापक-गत्यात्मक-मूल्याकलनप्रक्रियासु समेषां छात्राणां दृष्टिं समाकर्षयेयुः।

अन्वितिः-1 मूल्याकलनमूल्याङ्कनयोः विहङ्गावलोकनम्

1.1 संरचनोदाहरणमभिलक्ष्य मूल्याकलनस्यमूल्याङ्कनस्य अधिगमस्य , च सम्प्रत्ययः।

1.2 अधिगमार्थं मूल्याकलनम् अधिगमस्य मूल्याकलनं च इत्यनयोः भेदः।

1.3 प्रकृतमूल्याङ्कनाभ्यासानां विमर्शात्मकसमीक्षणं, तेषाम् अधिगमविकासयोश्च कल्पना।

1.4 प्रारूप-सङ्कलनात्मकमूल्याङ्कनम्सतत ,-विस्तृतमूल्याङ्कनं श्रेणीकरणं चेति।

अन्वितिः-2 विषयाधारितम् अधिगममूल्याकलनम्

2.1 विषयाधारिताधिगमस्य पक्षाः।

2.2 मूल्याकलनोपकरणानि।

2.3 सन्दर्भप्रकाराः- परियोजनाः, प्रदत्तकार्यं निष्पादनं च।

2.4 परीक्षाप्रकाराः तेषां निर्माणञ्च। आत्म-मूल्याकलनम्, सहयोगिमूल्याकलनं च।

अन्वितिः-3 परीक्षा व्यवस्था-सामाजिक-मनोवैज्ञानिकसम्बद्धविषयाणांविश्लेषणम्

3.1 श्रेणीनिर्धारणाय परीक्षाः।

3.2 सामाजिकचयनाय नियोजनाय च परीक्षा।

3.3 छात्राधिगमे वर्तमानपरीक्षाप्रणाल्याः प्रभावः।

3.4 आवश्यककार्याचरणं च। :समावेश :परीक्षायां नमनीयताया

अन्वितिः- 4 शिक्षा सांख्यिकी च।

4.1 आवृत्तिवितरणं, केन्द्रीयप्रवृत्तेः विविधमापनानि च।

4.2 मध्यमानं, मध्याङ्कः, बहुलाङ्कः, प्रामाणिकविचलनं च।

4.3 प्रदत्तानां रेखीयप्रदर्शनम्।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. अस्थाना, बिपिन एवं अस्थाना, निधि, शैक्षिक मूल्याङ्कन, अग्रवाल पब्लिकेशन्स, आगरा-2
2. भटनागर, ए. बी. एवं भटनागर, मीनाक्षी, मनोविज्ञान और शिक्षा में मापन एवं मूल्याङ्कन, आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
3. गुप्त, एस्.पि. एवं गुप्ता, अलका, शैक्षिक मापन एवं मूल्याङ्कन, शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद
4. Mohan, Letta Ram Dhody, Amrita, Currculum Introduction and Evaluation, Agrawal Publication, Agra
5. Sharma, R.A. Sharma, Advance Statistics in Education and Psychology, R.Lall Book Depot, Merut.
6. Chanda, Dr. S.S. and Rao, Dr. Renu, Education Pychology Evaluation and Statistics, R.Lall Book Depot, Merut.
7. Ebel, Robert L. (1966) Measuring Educational Achievement, Prentice Hall Pvt. Ltd. New Delhi.
8. IGNOU ES-333 Evaluation.

तृतीयपत्रम्

शास्त्रशिक्षणम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

पूर्णाङ्काः- =100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- शास्त्रसम्प्रत्ययम् अवगच्छेयुः।
- व्याकरण-साहित्य-ज्योतिष-न्याय-मीमांसा-शास्त्राणां सामान्यस्वरूपावगमने योग्यतां सम्पादयेयुः।
- विविधशास्त्रसम्बद्धशिक्षणसरणिम् अवगच्छेयुः।
- व्याकरणशास्त्रस्य शिक्षणविधीन् जानीयुः।
- साहित्यशास्त्रशिक्षणविधीन् अवगच्छेयुः।
- शास्त्रज्ञानपरीक्षणप्रविधीन् परिचिनुयुः।
- शास्त्रसंरक्षणसंस्थाः परिचिनुयुः।

अन्वितिः-1 शास्त्रसम्प्रत्ययः

1.1 शास्त्रनिर्वचनम्।

1.2 शास्त्रेषु मङ्गलाचरणपरम्परा।

1.3 शास्त्राध्ययनप्रयोजनम्।

1.4 विभिन्नानि शास्त्राणि।

1.5 अनुबन्धचतुष्टयनिरूपणम्।

अन्वितिः-2 शास्त्रशिक्षणसरणिः

2.1 अन्वयव्यतिरेकौ।

2.2 अधिकरणम्।

2.3 प्रामाण्यविचारः।

अन्वितिः-3 व्याकरणशास्त्रं साहित्यशास्त्रम् च

3.1 व्याकरणशास्त्रशिक्षणविधयः।

3.2 शिक्षावेदाङ्गे उच्चारणशिक्षणम्।

3.3 साहित्यनिर्वचनम्, साहित्यशिक्षणविधयश्च।

अन्वितिः-4 शास्त्रज्ञानपरीक्षणप्रविधय

4.1 वेदपाठाः-पद-जटादिविविधाः पाठाः।

4.2 प्रहेलिकाः। समस्यापूर्त्तिः। शलाकापरीक्षा।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)-

1. पण्डा, बिचित्ररञ्जन; शास्त्रशिक्षणविधयः,पोद्दार पब्लिकेशन, वाराणसी, 2017
2. जुगरानः, मनीषः, शास्त्रशिक्षणम् , केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः,नवदेहली
3. डा रजनी वी जी; शास्त्रशिक्षणम्, भारतीयज्योतिषम्, भोपालम्, 2018
4. देवनाथ ,.रा :उपाध्याय ;:भुवनेश :व्याकरणशिक्षणविधि,:विद्याभारती 1988 ,वाराणसी ,जगतगंज,
5. मिश्रः लोकमान्यः, साहित्यशिक्षणविधिः, मृगाक्षीप्रकाशनम्, गोमतीनगरम्, लखनऊ 2013 ,
6. लता, एन्, साहित्यशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः।
7. शुक्लः, रजनीकान्तः, व्याकरणशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः।
8. चौधरी, प्रभादेवी, साहित्यशिक्षणम्, गार्गीप्रकाशनम्, दिल्ली।

चतुर्थपत्रम्

संस्कृतशिक्षणम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

पूर्णाङ्काः- =100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- संस्कृतभाषायाः विकासस्य सांस्कृतिकपरिवेशस्य च अवगमने समर्थाः स्युः।
- माध्यमिकस्तरे संस्कृतपाठ्यपुस्तकानाम् अध्ययने विश्लेषणे च योग्यतां प्राप्नुयुः।
- संस्कृतशिक्षणस्य सिद्धान्तानां सूत्राणाञ्च अवगमने प्रयोगे च सामर्थ्यं प्राप्नुयुः।
- संस्कृतशिक्षणस्य विधीनाम् उपागमानाञ्च अवगमने प्रयोगे च सामर्थ्यं प्राप्नुयुः।
- विविधपाठयोजनानाम् अवगमने निर्माणे च योग्याः स्युः।
- संस्कृतशिक्षणकौशलानामभ्यासे समर्थाः भवेयुः।
- विविधशिक्षणोपकरणानां निर्माणे प्रयोगे च प्रबुद्धाः भवेयुः।
- मूल्याङ्कनोपकरणानां निर्माणे प्रयोगे च दक्षाः भवेयुः।

अन्वितिः-1 संस्कृतस्य सम्प्रत्ययात्मकपृष्ठभूमिः

1.1 संस्कृतस्य भाषावैज्ञानिकं स्वरूपम्, ऐतिहासिकं सांस्कृतिकं महत्त्वञ्च।

1.2 आधुनिकभारते संस्कृतशिक्षणस्य आवश्यकता, उपहुतिः (Challenge) च।

1.3 पाठ्यचर्यायां संस्कृतस्य स्थानं प्रभावश्च।

1.4 संस्कृतशिक्षकः- भारतीयवाङ्मयसम्मते तस्य व्यक्तित्वम् उत्तरदायित्वञ्च।

अन्वितिः-2 संस्कृतशिक्षणस्य उद्देश्यानि

2.1 पारम्परिकधारायां विविधस्तरेषु संस्कृतशिक्षणस्योद्देश्यानि।

2.2 आधुनिकधारायां विविधस्तरेषु संस्कृतशिक्षणस्योद्देश्यानि।

2.3 संस्कृतशिक्षणस्य गुणवत्तावर्धनम्- कक्षायाः पूर्वक्रियाः, कक्षान्तःक्रियाः कक्षोत्तरक्रियाः च।

अन्वितिः-3 संस्कृतशिक्षणसिद्धान्ताः शिक्षणविधयश्च

3.1 शिक्षणसिद्धान्ताः - प्राकृतिकसिद्धान्तः, अभ्यासस्य सिद्धान्तः, रुचिसिद्धान्तः, मौखिकक्रियासिद्धान्तः समन्वयसिद्धान्तः च।

3.2 संस्कृतशिक्षणस्य उपागमाः, विधयः प्रविधयश्च। संस्कृतशिक्षणविधयः - पारम्परिकविधिः, भण्डारकरविधिः, पाठ्यपुस्तकविधिः, प्रत्यक्षविधिः, समाहारविधिः च।

3.3 शिक्षणसूत्राणि।

अन्वितिः-4 पाठ्यपुस्तकानां परिचयः विविधाः पाठयोजनाश्च

4.1 पाठयोजना - अर्थः, उद्देश्यानि, महत्त्वं, स्वरूपम् च।

4.2 गद्यम्, पद्यम्, नाटकम्, कथा, रचना, व्याकरणम्, अनुवादः- इत्येतेषां शिक्षणविधयः पाठयोजनाश्च।

4.3 संस्कृते मूल्याङ्कनविधयः, आदर्शप्रश्नपत्रनिर्माणञ्च।

4.4 संस्कृतशिक्षणे दृश्य-श्रव्योपकरणानां प्रयोगः।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1 मित्तल, सन्तोष; संस्कृतशिक्षणम्, नवचेतना पब्लिकेशन्स्, जयपुरम्

2 मिश्रः, लोकमान्य; साहित्यशिक्षणविधिः, मृगाक्षी प्रकाशनम्, गोमतीनगर, लखनऊ2013 ,

3 शर्मा, लक्ष्मीनारायण; सिंहः, फतह; संस्कृतशिक्षणं नवीनप्रविधयश्च, आदित्यप्रकाशन, जयपुरम्

4 रमेशः, वाई.एस्., साहित्यशिक्षणविधिः, हंसा प्रकाशन, जयपुरम्

5 लता, एन.; साहित्यशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, तिरुपतिः

6 शर्मा, कुलदीपः,संस्कृतशिक्षणदीपिका,(प्रथमखण्डः)केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली 2022 ,

7 शर्मा, कुलदीपः, संस्कृतशिक्षणदीपिका ,(द्वितीयखण्डः) केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली 2022 ,

8 शर्मा, कुलदीपः, प्रहेलिकाशतकम्, आइडियल पब्लिकेशन, जयपुरम् 2019 ,

9 मिश्र, आजाद; (प्रधानसम्पादक); संस्कृतभाषाशिक्षणम्, मध्यप्रदेशसंस्कृतबोर्ड, मध्यप्रदेशः

10 साम्बशिवमूर्ति, के.; संस्कृतशिक्षणम्, दीपशिखा प्रकाशनम्, जयपुरम्

11 झा, उदयशङ्कर; संस्कृतशिक्षणम् (शास्त्रशिक्षणसहितम्), चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी

12 चौधरी, प्रभादेवी, साहित्यशिक्षणम्, भोपालपरिसर, भोपाल

13 पाण्डेय, लक्ष्मीनिवास; संस्कृतकाव्यशिक्षणम्, श्रीलक्ष्मीसरस्वतीप्रकाशन, वाराणसी

14 शुक्लः, रजनीकान्तः; व्याकरणशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठ, तिरुपति।

15 डारामचन्द्रुल. बालाजी; बोधनपद्धतिः समीक्षा, मान्यता प्रकाशन, 2011

16 गायत्री, मुरलीकृष्णः; अध्यापनकौशलोद्दीपिका, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुरम्

17 विश्वासः, कौशलबोधिनी, संस्कृत-भारती, दिल्ली

18 तिवारी ;:नीलाभ ,संस्कृतप्रबोधिनी ,मध्यप्रदेशसंस्कृत बोर्ड, भोपालम्2007 ,

19 डॉ डम्बरुधरः पतिः; शैक्षिकचिन्तनम्, रचना प्रकाशन, जयपुर, राजस्थान, 2014

20 सफाया, रघुनाथ; संस्कृत शिक्षण, हरियाणा ग्रन्थ अकादमी, 1997

21 सिंह, कर्ण; संस्कृत शिक्षण विधि, एच्. पी. भार्गव बुक हाउस, आगरा

22 पाण्डेय, अरविन्द कुमार, संस्कृत शिक्षा का विकास, आदित्य बुक सेंटर दिल्ली

23 शर्मा, मुरलीधरः वि, संस्कृतशिक्षणसमस्याः, रा.सं.सं. विद्यापीठ, तिरुपतिः, 2003

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकम्)

आधुनिकभाषाशिक्षणम्/आधुनिकविषयशिक्षणम्/

5.1 हिन्दी शिक्षण

श्रेयोऽङ्काः - 04

पूर्णाङ्काः- =100

उद्देश्य-

इस पाठ्यक्रम के अध्ययनोपरान्त छात्राध्यापक-

- मातृभाषा के रूप में हिन्दी भाषा की प्रगति से परिचित हो सकेंगे।
- भाषा कौशलों के प्रयोग में सक्षम हो सकेंगे।
- हिन्दी साहित्य की विभिन्न विधाओं के शिक्षण का ज्ञान प्राप्त करेंगे।
- हिन्दी भाषा की पाठ्यपुस्तकों की समीक्षा करने में समर्थ बनेंगे।
- दृश्यश्रव्य सामग्री के प्रयोग द्वारा हिन्दी शिक्षण को रुचिकर बना सकेंगे।
- भाषा के विभिन्न नवाचारों के आधार पर पाठयोजना बनाने में समर्थ होंगे।
- हिन्दी भाषा एवं साहित्य के प्रति जागरुक बनेंगे।
- आदर्श हिन्दी शिक्षक के रूप में दक्षता प्राप्त करेंगे।

इकाई-1 हिन्दी भाषा

1.1 हिन्दी भाषा, महत्त्व व विकास।

1.2 भाषा कौशलों का स्वरूप, महत्त्व, उद्देश्य तथा विधियाँ।

1.3 विविध स्तरों में हिन्दी शिक्षण के उद्देश्य।

इकाई-2 हिन्दी विधा शिक्षण

2.1 गद्य, पद्य व्याकरण एवं नाटक का अर्थ, उद्देश्य, महत्त्वशिक्षण , विधियाँ एवं पाठयोजनाएँ ।

इकाई-3 हिन्दी पाठ्यपुस्तक एवं हिन्दी शिक्षक

3.1 पाठ्यपुस्तक की ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, पाठ्यपुस्तक का महत्त्व।

3.2 हिन्दी के पाठ्य पुस्तकों के बाह्य एवं आन्तरिक गुण।

3.3 पाठ्यपुस्तक निर्माण के सिद्धान्त। हिन्दी की पाठ्यपुस्तकों का आलोचनात्मक अध्ययन, हिन्दी की पाठ्यपुस्तक का मूल्याङ्कन।

3.4 हिन्दी शिक्षक-विशेषताएँ एवं उसके विशेष दायित्व।

इकाई-4 दृश्य-श्रव्य सामग्री

4.1 दृश्य -श्रव्य सामग्री का अर्थ, परिभाषा, एवं प्रकार- श्रव्य सामग्री, दृश्य-सामग्री, दृश्य-श्रव्य सामग्री।

4.2 दृश्य -श्रव्य साधनों के उद्देश्य एवं उनका महत्त्व। हिन्दी शिक्षण में दृश्य-श्रव्य सामग्री की उपादेयता। दृश्य-श्रव्यसामग्री के प्रयोग करते समय सावधानियाँ।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Book)

1. द्विवेदी लखनऊ ,गोमती नगर ,हिन्दी शिक्षण ;देवीप्रसाद ,
2. डॉ दाताराम पाठक ;हिन्दी शिक्षण ,तेजस्विनी प्रकाशन ,भोपाल2015 ,
3. क्षत्रिय के.; मातृभाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
4. बघेला, हेतसिंह; हिन्दी शिक्षण, यूनिवर्सिटी पब्लिकेशन्स, जयपुर
5. पाण्डेय, रामशकल; हिन्दी शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
6. सिंह सावित्री; हिन्दी शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
7. सिंह निरंजन कुमार; माध्यमिक विद्यालयों में हिन्दी शिक्षण, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर
8. भाई योगेन्द्रजीत; हिन्दी भाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
9. श्रीवास्तव आर.पी.; हिन्दी शिक्षण, नमन प्रकाशन, नई दिल्ली
10. सफाया रघुनाथ; हिन्दी शिक्षण विधि, हरियाणा हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, चण्डीगढ़

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकम्)

5.2 Teaching of English

(Modern Language Teaching)

(Optional)

श्रेयोऽङ्काः - 04

पूर्णाङ्काः- =100

Objectives-

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

- Understand the importance of English language.
- Understand the features of language learning.
- Acquire and apply the language teaching skills.
- Teach Grammar & Vocabulary acquisition efficiently.
- Acquaint with the evaluation methods of English language teaching.

Unit-1. Objectives of Teaching English at Secondary level

1.1 English in Indian Education system.

1.2 English as a Second Language and as a foreign language.

1.3 Objectives of Teaching English at Secondary Level.

Unit-2. Teaching Language Skills, Methods and Text books

1.1 Development of four basic skills- Listening, Speaking, Reading and Writing.

1.2 Teaching reference skills (Dictionaries, Thesaurus and Encyclopedias)

1.3 Text book method, Grammar Translation method and Direct Method etc.

Unit-3. Planning English Language Teaching

3.1 Objectives of Teaching Prose, Poetry, Supplementary Reader, Grammar and Composition to secondary school students.

3.2 Lesson plans to teach Prose, Poetry, Grammar & Composition to Secondary School Students.

Unit-4. Evaluation

4.1 Concept and process of evaluation and bloom's taxonomy.

4.2 Tools of evaluation, preparing test items, and blue print. Analysis and interpretation of scores.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. *Pramila Dubey, Teaching of English Shiksha Prakshan, Jaipur.*
2. *Manju Mishra, English Teaching- Seema Publication Jaipur.*
3. *Abha Rani Bisht, Teaching English in India- Vinod Pustak Mandir Agra.*
4. *Subha Vyas, Aspects of English Teaching Shiksha Prakshan Jaipur.*
5. *Annie, Vijay Kumari, Ch. Methods of Teaching English, New Era Publication, Guntur.*
6. *Jain, R. K., Sharma, C. K., Essentials of English Teaching, Vinod Pustak Mandir, Agra.*

पञ्चमपत्रम्

5.3 क्षेत्रीयभाषा (मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बाङ्ग्ला/डोगरी/मराठी)

(एतास्वन्यतमा भाषा)

श्रेयोऽङ्काः - 04

पूर्णाङ्काः- =100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- मातृभाषायाः प्रकृतेः, महत्त्वस्य च विषये अवगताः भवेयुः।
- भाषाविकासस्य विविधसिद्धान्तानामवबोधं, मातृभाषया सह तत्तुलनाञ्च कर्तुं समर्थाः भवेयुः।
- मातृभाषाशिक्षणस्य प्रयोगज्ञानं प्राप्नुयुः।
- उत्तमभाषाशिक्षणकौशलप्राप्तये समर्थाः स्युः।
- नानाप्रकारकपाठयोजनानां प्राप्तये मातृभाषाशिक्षणसन्दर्भे तेषां प्रयोगाय च योग्याः भवेयुः।
- पाठ्यपुस्तकनिर्माणसिद्धान्तानामवगमने योग्यमातृभाषापाठ्यपुस्तकनिर्माणे च सफलाः जायेरन्।
- मातृभाषायाः रसानुभूतिविषये बद्धादराः भवेयुः।

अन्वितिः- 1 शिक्षायाः त्रिभाषासूत्रे मातृभाषायाः प्रामुख्य म्

1.1 निर्दिष्टक्षेत्रीयभाषायाः सन्दर्भे शासकीयानि प्रमुखप्रतिवेदनानि।

1.2 मातृभाषायाः माध्यमविषये महात्मगान्धी-गुरुदेवरवीन्द्रनाथठाकुरप्रभृतीनां विदुषामभिप्रायः।

1.3 मलयालम/कन्नड/ओडिया/बाङ्ग्ला/डोगरी-मराठी-भाषायाः साहित्यसंस्कृत्योः विकासे विविधसंस्थानां योगदानम्।

अन्वितिः-2 मातृभाषाशिक्षणम्

2.1 अभिव्यक्तेः, रसानुभूतेः, संस्कृतेः विकासस्य कलात्मकस्य च उद्देश्यानि।

2.2 क्षेत्रीयशिक्षाव्यवस्थायां माध्यमिकशिक्षास्तरे मातृभाषाया : स्थानम्। माध्यमिकविद्यालये पाठ्यक्रमे क्षेत्रीयभाषात्वेन मलयालम्/कन्नड/ ओडिआ / बाङ्ग्ला /डोगरी/ मराठी-भाषायाः स्थानम्।

2.3 मातृभाषाशिक्षकस्य भूमिका गुणाश्च।

2.4 मातृभाषाशिक्षणे मूल्याङ्कनप्रविधिः, प्रकारा उपलब्धिपरीक्षणानि च।

अन्वितिः-3 भाषायाः अभिवृद्धिः

3.1 मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बाङ्ग्ला/डोगरी/मराठी-भाषायाः विविधकालिकविकासः।

3.2 मलयालम/कन्नड/ओडिया/ बाङ्ग्ला/डोगरी/मराठी-साहित्यस्य प्रकाराः- कथाः, नाटकानि, पद्यानि, लघुकथाः, आत्मवृत्तानि च।

अन्वितिः-4 पाठानां प्रकाराः पाठयोजनाः च

4.1 गद्यशिक्षणस्य पद्यशिक्षणस्य नाटकशिक्षणस्य च प्रकृतिः, उद्देश्यानि पाठयोजना चेति।

4.2 मातृभाषाशिक्षणविधयः-प्रत्यक्षविधिः, अनुवादविधिश्चेति।

4.3 मातृभाषाशिक्षणे शिक्षणोपकरणानि, भाषाप्रयोगशालायाः लाभाश्च।

4.4 पाठ्यपुस्तकस्य प्रकृतिः उद्देश्यानि च। पाठ्यपुस्तकनिर्माणसिद्धान्ताः।

सन्दर्भग्रन्थाः -

कन्नडशिक्षण

(1) डा अनसूया,वि,परगि; मातृभाषे कन्नड तत्व मत्तु बोधना मार्ग, विवेक प्रकाशन, चिक्कबल्लापुर,मुन्सिपल् कालेज ओफ एज्युकेशन् ,चित्रावती मञ्चनबाले पोस्ट,चिक्कबल्लापुर

(2) डा बी , डी, करजगि & डा,रामचन्द्र, त, जन्तली; सुबोध कन्नड भाषा बोधने , भारतबुक् डिपो शंकर फ्लाजा-, पि,बी,रोड, धारवाड

(3) डा,आर्,ओबलेशघट्टी; भाषे मत्तु कन्नडभाषा बोधने, विद्यानिधि प्रकाशन, गदग

(4) डा,एन्,बी,कोङ्गवाड; भाषे मत्तु कन्नडबोधने, विद्यानिधिप्रकाशन, गदग

(5) डा,बि,बि,होलगुन्दी; कन्नडबोधनायोजनेगलु, विद्यानिधिप्रकाशन, गदग

(6) प्रो,एम्,एन्,हेगडे ; कन्नडभाषेबोधने , प्रदीपप्रकाशन, गदग

(7) प्रो,एम्,एन्,हेगडे; कन्नडबोधनापद्धति

(8) डा,एम्,चिदानन्दमूर्ति,डी,वि,के; भाषाविज्ञानदमूलतत्त्वगलु; मूर्तिप्रकाशन, मैसूरु

(9) डा,जी,एन्,हिरेमठ &डा,श्रीमती,एम्,बी,कलमडी; क्रमानुगतबोधने (ओंदु बोधनातन्त्रज्ञान), विद्यानिधि प्रकाशन, गदग

मलयालमशिक्षण

1. टीचिंग आफ मदरटंग, एस.के. कोचरः, स्टेर्लिंग, नई दिल्ली।
2. मलयालेबोधनम्, सि.के. चन्द्रशेखरननायर, केरलभाषाइन्स्टिट्यूट।
3. मलयालभाषे अध्यापनम्, के. शिवरामन पि, रमनउन्नि, कालिकट विश्वविद्यालयः, कालिकट, केरल।
4. मातृभाषा बोधनम्, सि.एम. बिन्दु, स्कार्पियो पब्लिशर्स एवम् डिस्ट्रिब्यूटर्स, कालिकट, केरल।

ओडिया शिक्षण

1 पाणीग्राही, निर्मला; ओडिया मातृभाषा शिक्षण प्रवृत्ति, दिव्य प्रकाशन, भुवनेश्वर, 2011

2 नायक बि., मोहन्ति जे; ओडिया भाषा ओ साहित्य भित्ति भूमि ओ शिक्षादाने पद्धति, ।

2. पट्टनायक, डि.पि.; मदरटंग अन्डर डेस्टिनि ।

3. प्रो.पण्डा, गंगाधर; मातृभाषाशिक्षण ।

4. मातृभाषा ओडया, महापात्र, बि.पि.।

डोगरी/बाङ्ग्ला/मराठीशिक्षणम्

1. मातृभाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिरम्, आगरा।
2. मातृभाषा शिक्षण, बघेला, हेतसिंह, राजस्थान प्रकाशन, त्रिपोलिया बाजार, जयपुर।
3. टीचिंग आफ मदरटंग, कोचर, स्टेर्लिंग, नई दिल्ली।

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकम्आधुनिकविषयशिक्षणम्-)

5.4 सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

पूर्णाङ्काः- =100

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः-

- पृथग्विषयरूपेण समवेतविषयरूपेण वा सामाजिकविज्ञानस्य अधिगममहत्त्वम् अवगच्छेयुः।
- सामाजिकविज्ञानविषयस्य अवदानस्य सामान्यसिद्धान्तानां विकासं जानीयुः।
- कक्षाशिक्षणस्य कृते आवश्यककौशलानि अवाप्नुयुः।
- सामाजिकविज्ञानस्य आधुनिकशिक्षणपद्धतीनां प्रयोगान् अभिजानीयुः।
- अनुदेशनस्य कृते पूर्णयोजनायाः विकासने समर्थाः भवेयुः।
- पाठ्यक्रमसहकारकक्रियाणामायोजनस्य सामाजिकस्रोतांसि परिचिनुयुः।

अन्वितिः-1 सामाजिकविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः

1.1 सामाजिकविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः, आवश्यकता उद्देश्यानि च।

1.2 सामाजिकविज्ञानस्य ऐतिहासिकपृष्ठभूमिः।

1.3 सामाजिकविज्ञानशिक्षणस्य समवेतविषयरूपेण विशेषप्रयासानां निर्धारणम्।

अन्वितिः-2 सामाजिकविज्ञानस्य अनुदेशनपद्धतयः

2.1 अनुदेशनव्यूहस्यावश्यकता।

2.2 सामाजिकविज्ञानस्य शिक्षणविधयः- व्याख्यानोपेतवादविवाद-विधिः, योजनास्त्रोतोविधिः, समस्यासमाधानविधिः, एककविधिः, सर्वेक्षणविधिः, समाजीकृताभिव्यक्तिविधिः, निरीक्षिताध्ययनविधिः च।

2.3 सामाजिकविज्ञानस्य शिक्षणाव्यूहनिर्माणम् - उपर्युक्तविधीनां सन्दर्भे।

अन्वितिः-3 सामाजिकविज्ञानं शिक्षणपद्धतयमाठयोजना : च

3.1 क्षेत्राटनम्, दलशिक्षणम्, सामाजिकविज्ञानसङ्घस्य (Social Studies club) आयोजनम् सामाजिकविज्ञानप्रयोगशाला च।

3.2 पाठयोजना, एककयोजना, वार्षिकयोजनानां संरचनायां च अवधेयांशाः।

3.3 अनुदेशनकौशलानां विकासः, यथा - स्पष्टीकरणम्, प्रश्नोत्तरकौशलम्, उद्दीपनपरिवर्तनम्, सम्बद्धोदाहरणैः व्याख्यानम् च।

अन्वितिः- 4 सामाजिकविज्ञाने मूल्याङ्कनम्

4.1 मूल्याङ्कनस्योद्देश्यानि परम्परागतपरिवर्तनानि च।

4.2 मूल्याङ्कनस्य साधनानि उपादेयता च।

4.3 उपचारात्मकशिक्षणस्य स्वरूपम्, महत्त्वं प्रयोगश्च।

4.4 निबन्धात्मकप्रश्नेषु प्रश्नानाम् अनुपातः वस्तुनिष्ठता च।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. पाण्डेयः, सोहनलालः, सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्, अक्षरप्रकाशनम्, जयपुरम्, 2004
2. डॉ दातारामपाठकः; सामाजिक-अध्ययन-शिक्षणम्, तेजस्विनी-प्रकाशनम् भोपालम्, 2015
3. पाण्डेय, सोहनलाल, इतिहास शिक्षण, श्याम प्रकाशन, जयपुर, 2007
4. त्यागी गुरुशरणदास, सामाजिक अध्ययन का शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1990
5. Kochar S.K., Teaching of Social Studies, Sterling Publication, New Delhi, 1996.

द्वितीयसत्रार्द्धम् (Semester IInd)

व्यावसायिकक्षमतानाम् उन्नयनम् Enhancing Professional Capacities

(EPC-2)

शिक्षाभाषाकार्याणि च

(Language and Activities in Education)

अङ्का: 100 श्रेयोऽङ्काः- 04 (Credits 04)

1. **सामाजिकचेतनाशोभायात्रा-** 10 अङ्का:

   जनजागरणाय वर्षे एकवारं सवैभवं कमपि सामाजिकविषयमादाय संस्कृतवचसां सघोषम् आचरणं कारणीयम्।

2. **वीथीनाटकम्-** 10 अङ्का:

   नागरिकाणां मध्ये प्रासङ्गिकं कमपि विषयमादाय संस्कृते वीथीनाटकं सामूहिकरूपेण करणीयम्।

3. **सांस्कृतिकगतिविधयः-** 10 अङ्का:

   भारते प्रचलितानां लोककलानां परिचयपूर्वकं कस्यचिदेकस्य गतिविधेः अभिव्यक्तीकरणम्।

4. **क्रीडा: -** 10 अङ्का:

   प्राचीनभारतीयप्रचलितक्रीडानां परिशीलनं विधाय कस्याश्चित् एकस्या: क्रीडाया: इतिहासं, क्रीडापद्धतिं क्रीडानियमान् च प्रदर्श्य प्रतिवेदनसमर्पणम्।

   गतिविधि: एकत: चत्वारि पर्यन्तं (1 -4) सत्रार्द्धस्य प्रथममासे समायोज्य मूल्याङ्कनं च विधाय सम्बद्धप्राध्यापका: विद्याशाखाया: अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति ।

5. **विशिष्टशिक्षणसंस्था/गुरुकुलसन्दर्शनम्-** **20 अङ्का:**

परिसरे समीपवर्तिनां (अधिकतमं पञ्चशतकिलोमीटरपरिमितानां) संस्कृतस्य विशिष्टशिक्षणसंस्थानां निरीक्षणं पर्यवेक्षणं च विधाय दशपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनं सत्रार्द्धस्य द्वितीयमासे सम्बद्धप्राध्यापकेभ्यः समर्पणीयम्।

6. **विद्यालयाभिलेखानां सन्नाहः -** **20** अङ्का:

छात्राणां संचयीयाभिलेखस्य (Cumulative Records) प्रारूपनिर्मितिः, छात्रोपस्थितिपंजिकायाः स्वरूपनिर्मितिः , अध्यापकोपस्थितिपंजिकायाः प्रारूपनिर्मितिः , छात्रकोषशुल्कादिसम्बद्धानाम् अभिलेखानां प्रारूपनिर्मितिश्चेति। एतत् सम्बद्धं दशपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनं सत्रार्द्धस्य तृतीयमासे सम्बद्धप्राध्यपकेभ्यः समर्पणीयम्।

7. **वाग्वर्धिनीपरिषद्-** 10 अङ्का:

प्रतिसप्ताहं कमप्येकं शास्त्रीयविषयं स्वीकृत्य समेषां भागग्रहणम्परीक्षणीयम् ।

8. **संगोष्ठी-** 10 अङ्का:

शिक्षासमस्या: आदाय आसत्रं त्रिवारं विभागीयस्तरे सङ्गोष्ठी प्रशिक्षणार्थिभि: समायोजनीया ।

गतिविधि: सप्तत: अष्टपर्यन्तं (7-8) सत्रार्द्धस्य चतुर्थे मासे समायोज्य मूल्याङ्कनं च विधाय सम्बद्धप्राध्यापका: विद्याशाखाया: अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति ।

शैक्षिकगतिविधयः

श्रेयोऽङ्काः- 02

पूर्णाङ्काः - 50

1. विविधशारीरिक-बौद्धिकक्रीडानाम् आयोजनम् ।

   परिसरे सत्रार्द्धकाले विविधानां क्रीडास्पर्धानां/सांस्कृतिकस्पर्धानां/साहित्यिकस्पर्धानाम् आयोजनं तेषु प्रतिभागिरूपेण आयोजकरूपेण च भागग्रहणं विधाय सम्बद्धप्राध्यापक: तेषां मूल्याङ्कनं फलाङ्कनं च सत्रार्द्धस्य तृतीयसप्ताहे शिक्षाशास्त्रविद्याशाखाध्यक्षाय समर्पयिष्यति।

2. NSS/ स्काउटिंग-गाइडिंग - प्रभृतिविविधगतिविधीनाम् आयोजनम्।

   परिसरे राष्ट्रियसेवायोजनाया: 'स्काउटगाइड' इत्येतस्य 'मास्टर्स' 'गाइड्स केप्टेन ' इति दशदिवसीयप्रशिक्षणशिविरस्य च आयोजनं विधाय सञ्चालनानन्तरं सम्बद्धप्राध्यापका: गतिविधीनां मूल्याङ्कनपुरस्सरं फलाङ्कनं विद्याशाखाध्यक्षाय सत्रार्धस्य चतुर्थे मासे समर्पयिष्यति।